

<https://rp.ll.ui.ac.ir/?lang=fa>

Textual Criticism of Persian Literature

E-ISSN: 2476-3268

Document Type: Research Paper

Vol. 18, Issue 3, No. 71, 2026

Received: 24/11/2025

Accepted: 17/02/2026

Explanations on the Naqqali Scroll of the Shahnameh (Siyahposh's Scroll)

Abbas Parsatalab

PhD Graduate of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran

abbas.parsatalab@ut.ac.ir

Abstract

The *Naqqali Scroll of the Shahnameh* (Siyahposh's Scroll) is one of the most significant written scrolls in the Persian tradition. The term "written scrolls" refers to manuscripts prepared in formal script for the study of literate individuals and the nobility, indicating that their audience was not limited to ordinary or lower-class members of society. Accordingly, the publication of such scrolls must be undertaken with rigorous critical methodology and in adherence to proper scholarly standards. Furthermore, the task of writing explanatory notes and annotations for these scrolls requires specialized expertise, achievable through consulting dictionaries, analyzing the style and language of folk texts, and drawing upon other scroll manuscripts. Sajjad Aydenloo has produced a critical edition of Siyahposh's Scroll with this very objective and has also provided annotations for the work. Although three articles have so far been published critiquing Siyahposh's Scroll, none have examined Aydenloo's annotations in detail or comprehensively. The present study, therefore, seeks to analyze and evaluate the commentary on Siyahposh's Scroll using a descriptive-analytical method and library resources. The research demonstrates that Aydenloo's annotations are flawed in several instances and require revision. Most of these errors stem from unfamiliarity with the words and terminology of the scroll or a failure to consult relevant dictionaries.

Keywords: Aydenloo, Explanations, Siyahposh, Scroll, Criticism.

Introduction

The *Naqqali Scroll of the Shahnameh* (Siyahposh's Scroll) is the oldest historical scroll that has survived to the present day. Sajjad Aydenloo, the editor of the scroll, chose the title *The Naqqali Scroll of the Shahnameh* for the book due to the anonymity of the original manuscript. The manuscript was copied by Abu al-Qasim ibn Badr al-Din Mohammad Siyahposh and bears the date 1135 AH. Aydenloo has provided detailed and comprehensive introductions at the beginning of the book concerning the nature of scrolls in general, as well as the specific features of this manuscript. In addition, the commentary section of the book includes nearly thirty pages of notes elucidating ambiguous and difficult passages. However, several of these notes are incorrect and require correction. Most of these inaccuracies arise from unfamiliarity with the scroll's vocabulary and terminology or from insufficient consultation of dictionaries. Moreover, some of the editor's annotations remain incomplete and fail to assist the reader in achieving a clear understanding of the text. In certain instances, the editor's explanations are fundamentally erroneous due to misreadings of the manuscript and should either be deleted or revised. It should be noted that this research focuses exclusively on examining and critiquing the book's annotations and does not address the broader issues of textual criticism or the analysis of the scroll's content.

Materials and Methods

To the best of the author's knowledge, three articles have so far been published critiquing Siyahposh's Scroll.

*Corresponding author

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/rp.ll.2026.147514.2528

However, none of these have undertaken a detailed and comprehensive review of Aydenloo's annotations. Accordingly, the present author has examined and critiqued Aydenloo's notes across 34 specific entries. The author's approach has been to quote the relevant passage from the scroll at the beginning of each section, followed by Aydenloo's explanation of the ambiguous or difficult portions, identified by the keyword "explanation" (توضیحات). Subsequently, the author refutes or modifies Aydenloo's interpretation by presenting arguments and supporting evidence—frequently drawn from folk texts and other *naqqali* scrolls. In some cases, additional passages from the same scroll are cited as corroborative examples. Where the editor has misread the manuscript, images of the original have been included to enable readers to reach their own informed conclusions. It is worth mentioning that the author has organized these notes according to the page numbers of the scroll text and, in some instances, has inserted the keyword "criticism" (نقد و نظر) after Aydenloo's explanation to enhance clarity.

Research Findings

In this study, the author has corrected the definitions of several words and terms found in the scroll by consulting dictionaries, folk texts, and the *Naqqali Scroll of the Shahnameh* itself, as well as by applying his own analytical judgment. Additionally, the editor's ambiguous or incomplete explanations, along with his misreadings of the manuscript, have been re-examined. Through these clarifications, the author has endeavored to resolve the ambiguities and provide a clearer understanding of the problematic passages. In cases of textual misreading, reference to the original manuscript has been made to suggest appropriate corrections.

Discussion of Results and Conclusion

Through a careful examination and evaluation of Aydenloo's annotations on Siyahposh's Scroll, the present author has concluded that several of the explanations provided in the commentary section require revision and correction. A summary of these findings is as follows:

1. "Mortezā's face was like a garden" means that his face was beautiful and adorned with radiance.
2. In the passage "پس آن شب برآمد چون آفتاب تاب سر از مشرق برآورد" (*Pas ān shab barāmad chon āftāb tāb sar az mashregh barāvard*), the word "عالم" (*Ālam*, "world") or "جهان" (*Jahān*) has been omitted: "چون آفتاب [عالم/جهان] تاب سر از مشرق برآورد" (*chon āftāb-e [Ālam/Jahān] tāb sar az mashregh barāvard*).
3. In the compound "لگه سپر" (*Lakke-ye Separ*), the word "ابر" (*Abr*, "cloud") has been omitted by the scribe. The intended form is "لگه ابر سپر" (*Lakke-ye Abr-e Separ*, "cloud-like mark on the shield"), commonly found in texts as "ابر سپر" (*Abr-e Separ*, figurative genitive construction).
4. The narrator or scribe has likened the curve and twist of the arrow to a frightened and wailing person.
5. The compound "خشکبند" (*khoshk-band*) is recorded in dictionaries and refers to closing a wound with a dry medicament or a dry cloth.
6. The sources of the verses on page 344 of the scroll are Hāṭefi Jami's *Timur-nāma*, Ghasemi Gonabadi's *Shah Ismail Nameh*, and Asadi Tusi's *Garshasb-Nameh*.
7. "گرگ جولان" (*Gorg-jolān*) is incorrect; the correct form is "کرگجولان" (*Karg-jolān*). In folk texts, demons, sorcerers, and brave, mighty warriors are often depicted entering the battlefield mounted on rhinoceroses.
8. The word "واقع" (*Vāghe*) can be interpreted in two ways here: it may be used in the sense of "واقعه" (*Vāghe'e*, "event, vision"), referring to the world of dreams, or it may mean "the middle of something".
9. "ضربگه ضربی" (*Zarbgah Zarbi*) functions adverbially here and means "instantaneously, in the twinkling of an eye".
10. The word "تک" (*tak*) in dictionaries denotes "bottom, depth, or the abyss of something".
11. The phrase "از رنج راه رسیدن" (*Az ranj-e rah residan*) was apparently originally "راهنج پرسیدن" (*rah-ranj porsidan*, "to inquire about the hardships of the journey").
12. The use of "ترتیب کردن" (*tartib kardan*) in the sense of "providing the foundations for growth" reflects a stylistic characteristic of the narrator or scribe of the scroll.
13. The term "بسته شدن صف" (*baste shodan-e saf*) or "بند آمدن صف" (*band āmadan-e saf*) is used when all the warriors of an army have been captured or killed in hand-to-hand combat, and no renowned champion remains in that army to enter the battlefield and engage in single combat with the opponents.
14. "شبرنگ چهر دیو کردار" (*Shabrang-e chehr-e div-kerdār*) is incorrect; the correct form is "شب زنگی چهر" (*Shab-e zangi-chehr-e div-kerdār*).
15. In the phrase "از آرایش طعام برداشتند" (*Az ālāyesh-e ta'am bardāshtand*), the word "دست" (*dast*, "hand") has been omitted by the scribe: "[دست] از آرایش طعام برداشتند" (*[Dast] az ālāyesh-e ta'am bardāshtand*).
16. The phrase "یا احد قدیم صمد فرد واجب التعظیم سر آواز حمد خدای کریم" (*Ya Ahad Qadim Samad Fard vajib al-Ta'zim Sar Awāz Hamd Khodāy Karim*) is rhymed and should be edited with appropriate diacritical marks.
17. "گور و گوزن" (*Koroy Gavazn*) is incorrect; the correct form is "گور و گوزن" (*Gor va Gavazn*).
18. Simorgh's meaning in the passage "باید که سه گاو کوهی بزنی و پوست او را از انبان بیرون کنی و پر آب سازی" is

(*Bāyad ke se gāv-e kōhi bezani va post-e o' rā az anbān biron koni va por āb sāzi*) is that one must hunt mountain cows in such a way that their skins can be used to fill with water to quench thirst.

19. "بال رسیدن" (*Bāl residan*) is incorrect; the correct form is "وبال رسیدن" (*Vabal residan*), meaning "to suffer hardship and difficulty".

20. "صفگیر شدن" (*Saf-gir shodan*) is another form of the compound "صف بسته شدن" (*saf baste shodan*).

21. "با مئت عمود" (*Bā mennat-e amod*) means to strike someone with a mace and not with another weapon.

22. The term "طرح کردن" (*Tarh kardan*) here does not convey contempt but rather expresses anger and irritation mixed with annoyance.

23. "نماز شایست" (*Namaz-e shayest*) is incorrect; the correct form is "نماز شایست را" (*Namaz-e Sha[m] Best (: bist) hezār kas rā*).

24. The phrase "وزبان را بازوی خود بگشاد" (*va zabān rā bāzo-ye khod bogshād*) is a well-known expression used by warriors when addressing an opponent on the battlefield. It means that boasting and exaggeration have gone on long enough; if you truly possess courage, stop speaking and demonstrate your strength and power.

25. The phrase "پرسش کردن" (*porsesh kardan*) is used in the sense of "seeking news and information about someone or something".

26. The term "سر به گردن کردن" (*sar b-e gardan kardan*) refers to abandoning someone and refusing to accept any obligation or responsibility toward him.

27. This is the same expression "سر به گردن کردن" (*sar b-e gardan kardan*) and does not mean "resourcefulness".

28. Here, "مجرد" (*mojarrad*) functions as an adverb of time and means "immediately, without delay".

29. "ترازو شدن تیر" (*tarāzo shodan-e tir*) means that half of the arrow protrudes from or passes through the target.

30. The use of "به نظر انداخت" (*Be nazar andākht*) is incorrect; the correct form is "به نظر نداشت" (*Be nazar nadāsh*). In this manuscript, "به نظر" (*Be nazar*) is used in the sense of "symmetry" or "resemblance".

31. "غرقه" (*Ghargheh*) is derived from the Turkish word "غَبْرُقه" (*Ghabrogheh*), meaning "flank and rib"; the scribe has omitted the letter "b" in the manuscript.

32. "سر گوش کردن" (*Sar gosh kardan*) means to speak to each other confidentially and quietly.

33. "دوربین" (*Dorbin*) here refers to "چشم دوربین فلک" (*chashm-e dorbin-e falak*, "the far-seeing eye of heaven").

34. The term "عنان ریز" (*Enan-riz*) here, in addition to conveying the concept of "moving with speed and urgency", also implies "moving shoulder to shoulder, collectively".

متن‌شناسی ادب فارسی

سال هجدهم، شماره سوم (پیاپی ۷۱)، ۱۴۰۵، ص ۱۶۶-۱۴۷

تاریخ وصول: ۱۴۰۴/۹/۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۸

مقاله پژوهشی

توضیحاتی دربارهٔ تعلیقات طومار نقالی شاهنامه (طومار سیاهپوش)

عباس پارسا طلب* ، دکترای تخصصی زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
abbas.parsatalab@ut.ac.ir

چکیده

طومار نقالی شاهنامه (طومار سیاهپوش) یکی از مهم‌ترین طومارهای مکتوب به‌شمار می‌رود. منظور از طومار مکتوب در اینجا طومارهایی است که با نوشتار رسمی برای مطالعهٔ افراد باسواد و اشراف نوشته می‌شده است؛ ازین‌روی باید دانست که مخاطب این طومارها صرفاً مردم عادی و فرودست جامعه نبوده است؛ با این توضیح می‌توان گفت چاپ طومارهای مکتوب باید به‌صورت کاملاً انتقادی و برابر با موازین درست علمی انجام بگیرد. افزون بر این، نوشتن توضیحات و تعلیقات متن طومارها نیز، امری تخصصی بوده و انجام این مهم با مراجعه به لغت‌نامه‌ها، توجه به سبک و زبان متون عامیانه و بهره‌گیری از متن دیگر طومارها امکان‌پذیر است. گفتنی است سجاد آیدنلو طومار سیاهپوش را با همین نیت تصحیح کرده و یادداشت‌هایی نیز برای این اثر فراهم کرده است. اگرچه تاکنون سه مقاله در نقد طومار سیاهپوش نوشته شده، در هیچ‌کدام از این مقالات، تعلیقات آیدنلو به‌صورت مفصل و جامع بررسی و نقد نشده است؛ بنابراین، نگارنده در این مقاله سعی دارد با روش توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، به بررسی و ارزیابی تعلیقات طومار سیاهپوش بپردازد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که تعلیقات آیدنلو در پاره‌ای از موارد، ایراد و نیاز به بازنگری مجدد دارد. عمدهٔ این اشتباهات به دلیل ناشناختگی لغات و اصطلاحات طومار مزبور یا رجوع نکردن به فرهنگ‌های لغت بوده است.

واژه‌های کلیدی

آیدنلو، توضیحات، سیاهپوش، طومار، نقد.

* مسؤول مکاتبات

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/rpll.2026.147514.2528

۱. مقدمه

طومار نقّالی شاهنامه (طومار سیاهپوش) قدیمی‌ترین طومار تاریخ‌داری است که تاکنون به دست ما رسیده است.^۱ سجّاد آیدنلو، مصحّح طومار، عنوان «طومار نقّالی شاهنامه» را، به دلیل این‌که نسخه طومار بدون نام بوده، برای کتاب برگزیده است. در انجامه دستنویس طومار نام کاتب ابوالقاسم بن بدرالدین محمد سیاهپوش و سال کتابت آن ۱۳۵۱ق. نوشته شده است. آیدنلو حدس زده است با توجه به اینکه بعضی نقّالان کاتب طومارهای خویش بوده‌اند، ابوالقاسم سیاهپوش هم کاتب و هم نقّال این طومار بوده است (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۱۲۷). او در ادامه به دلایلی چند احتمال داده که کاتب/نقّال طومار ترکی زبان بوده است (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۱۲۸). آیدنلو در آغاز کتاب مقدمه‌ای مبسوط و جامع درباره طومارها و همچنین نکات و ویژگی‌های طومار حاضر نوشته است. او افزون بر این، در بخش تعلیقات کتاب، یادداشت‌هایی را درباره موارد مبهم و دشوار متن، نزدیک به سی صفحه فراهم آورده است؛ با این حال، یادداشت‌های او در بعضی موارد اشتباه بوده است و باید اصلاح شود. عمده این اشتباهات به دلیل ناشناختگی لغات و اصطلاحات طومار مزبور یا رجوع نکردن به فرهنگ‌های لغت بوده است. از طرف دیگر، بعضی یادداشت‌های مصحّح ناقص است و خواننده را در دریافت نهایی متن یاری نمی‌رساند. بعضی از توضیحات مصحّح نیز به دلیل بدخوانی متن، از اساس اشتباه بوده است و باید حذف یا اصلاح شوند. ناگفته نماند که نگارنده در مقاله حاضر تنها به بررسی و نقد تعلیقات کتاب پرداخته و به موضوع آسیب‌شناسی و بررسی متن طومار ورود نکرده است.

۱-۱- پیشینه تحقیق

در حدود جستجوی نگارنده تاکنون سه مقاله در نقد طومار سیاهپوش نوشته شده است. محمد دبیرسیاقی در مقاله‌ای با عنوان «چند پیشنهاد درباره مقاله «طرح چند نکته و دشواری واژگانی کهن‌ترین طومار نقّالی» (۱۳۹۲) درباره نه یادداشت از توضیحات آیدنلو مطالبی را خیلی کوتاه و مختصر در دو صفحه نوشته است. محمد جعفری (قنوتی) در بخش نخست از مقاله «نقد و بررسی دو طومار نقّالی» (۱۳۹۷)، ضمن معرفی طومار سیاهپوش، به بیان نکاتی درباره این اثر پرداخته است. همچنین کامران ارژنگی در مقاله «نگاهی انتقادی به شیوه تصحیح طومارهای نقّالی شاهنامه» (۱۳۹۷) بخش‌هایی از مقاله خود را به نقد طومار سیاهپوش اختصاص داده است. این یادداشت‌ها مطالبی را پیرامون منابع، پاورقی‌ها، سرنویس‌ها، یک‌دست‌نبودن متن، پیشنهادهایی برای تصحیح متن، اغلاط چاپی و املائی طومار در بر می‌گیرد. گفتنی است که در هیچ‌کدام از مقالات نامبرده، تعلیقات آیدنلو به صورت مفصل و جامع بررسی و نقد نشده است. از طرف دیگر، نگارنده در مقاله حاضر به بررسی توضیحاتی پرداخته است که نویسندگان بالا بدان اشاره‌ای نکرده‌اند.

۱-۲- روش تحقیق

نگارنده در مقاله حاضر در ۳۴ یادداشت، تعلیقات آیدنلو را بررسی و نقد کرده است. روش کار نگارنده بدین صورت بوده است که در آغاز هر بند، متن طومار را آورده و سپس در ادامه آن، مطالبی را که آیدنلو درباره قسمت مبهم و دشوار متن نوشته، با ذکر کلید واژه «توضیحات» مرقوم کرده است. نگارنده پس از آن با ذکر

دلایل و استدلال‌های خود، و آوردن شواهد - غالباً از متون عامیانه و طومارهای نقالی - به رد یا اصلاح نظر آیدنلو پرداخته است. در مواردی نیز از متن طومار مورد بحث برای ذکر شاهد مثال استفاده شده است. همچنین در نمونه‌هایی که مصحح در خواندن متن طومار مرتکب بدخوانی شده، تصویر نسخه در مقاله قرار داده شده است تا خوانندگان در این موارد بهتر بتوانند تصمیم بگیرند. گفتنی است که نگارنده، یادداشت‌های خود را در مقاله حاضر براساس شماره صفحه متن طومار تنظیم کرده و در بعضی موارد هم برای تمیز سخن خود از آیدنلو، کلید واژه «نقد و نظر» را پس از توضیحات آیدنلو ذکر کرده است.

۲- بحث و بررسی

۲-۱- *اما مرتضی رخسارش مثل سرابوستان بود (۹) در آنجا بقعه‌ای ساخته بود که روز شب در آنجا عبادت جهان‌آفرین می‌کرد و علاقه خود از مردم بریده و گوشه‌نشین شده بود (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۱۶۴).*

توضیحات: «چون تشبیه «رخسار» به «سرابوستان» تاحدودی غریب است، احتمال دارد به قرینه «آنجا» پس از این جمله و اشاره به نیایشگاه پدر ضحاک در دنباله روایت، به جای «رخسار» ضبط اصلی واژه دیگری در معنای «خانه و ایوان» باشد» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۱۲). **نقد و نظر:** در همین طومار در جایی دیگر جمال و چهره شهریار به «گلشن» مانند شده است: «چون نامه را بخواند طاووس از گلشن جمال شهریار پرواز می‌کرد و لرزه بر اعضایش افتاد» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۵۴۴)؛ بنابراین با توجه به شاهد اخیر این تشبیه غریب نبوده و منظور راوی این است که چهره پدر ضحاک زیبا و پرنقش و نگار بود.

۲-۲- *پس آن شب برآمد چون آفتاب تاب سر از مشرق برآورد (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۱۷۸).*

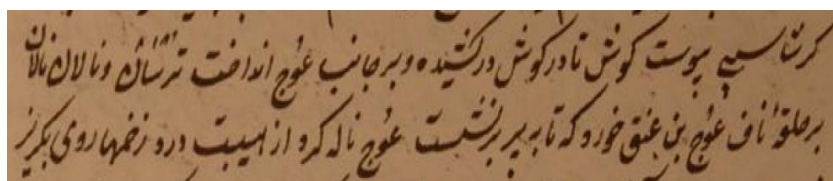
توضیحات: «احتمالاً «تاب» کوتاه‌شده «تابان / تابنده» است. در این صورت ترکیب را باید «آفتاب تاب» خواند» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۱۳). **نقد و نظر:** باید دقت داشت که در اینجا احتمالاً واژه «عالم» یا «جهان» از کلام افتاده است: چون آفتاب [عالم/جهان] تاب سر از مشرق برآورد. در همین طومار در داستان سیاوش آمده است: «القصه دختر را گلشهره آرایش کرده و زیب [و] جمال او مانند آفتاب جهان تاب شده» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۵۰۸)؛ «تا آفتاب عالم تاب سر به چاه مغرب کشید» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۵۵۶). «اما در آن درآمدن و برآمدن آفتاب عالم تاب به امر ملک وهاب با صد آب و تاب، سرو خرامان امر کرد که طبل جنگ را به نوازش درآوردند» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۱۹۱)؛ «تا روزانی دیگر که نیره اعظم و عطیه بخش عالم، آفتاب جهان تاب سر زده و عالم را به نور جمال خود منور و مزین گردانید» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۲۴۰).

۲-۳- *سام نریمان سپر فولاد گرشاسبی بر سر کشید و تن را در زیر لگه سپر پنهان ساخت که دیو دررسید یک دار شمشاد بر قبه سپر سام زد (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۲۴۷).*

توضیحات: «لگه» در اینجا معنای کاملاً روشنی ندارد. شاید به معنی «قطعه و پاره» باشد» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۱۷). **نقد و نظر:** منظور «لگه ابر سپر» است که واژه «ابر» احتمالاً از قلم کاتب افتاده است: «لگه: [...] جا. گله. نقطه: یک لکه جا؛ یک گله جا. یک نقطه. یک لکه ابر» (دهخدا، ۱۳۷۷، ج. ۱۳/۱۹۷۶۳). این ترکیب معمولاً در متون به صورت «ابر سپر» (اضافه تشبیهی) مشاهده می‌شود: «امیرارسلان رومی تو هستی؟

خوب به چنگم گرفتار شدی [...] دست و شمشیر بلند کرد. امیرارسلان سپر فراخ‌دامن بر سر کشید و در زیر ابر سپر پنهان شد» (نقیب‌الممالک، ۱۳۴۰، ص. ۳۱۹)؛ «قهرمان دلاور سپر فراخ‌دامن به جهت حفظ بدن بر سر کشیده و در زیر ابر سپر پنهان گردید» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۱۹۲).

۲-۴- و تیری در قبضه کمان گرشناسی پیوست گوش تا در گوش در کشیده و بر جانب عوج انداخت. ترسان (؟) و نالان بر حلقه ناف عوج بن عنق خورد که تا به پر برنشست (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۳۳۹).
توضیحات: «به عنوان صفت تیر پرتاب شده و در کنار «نالان» واژه مبهمی است. آیا در معنای لرزان به کار رفته است؟» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۲۰). صحیح: ترسان و نالان نالان.

تصویر ۱- نسخه خطی طومار نقالی شاهنامه

ظاهراً حالت پیچ‌وتاب خوردن تیر را به شخصی ترسان و نالان مانند کرده است. راوی با اغراق سعی دارد بگوید که تیر نیز از پرتاب شدن به سوی عوج بن عنق می‌ترسد و گمان دارد که او را آسیبی نخواهد رسانید؛ اما سام با شجاعت هرچه تمام‌تر از مبارزه با عوج ترسی به دل راه نمی‌دهد و تیر را به سوی او پرتاب می‌کند. راوی در جایی دیگر از طومار، پرتاب تیر را با توضیحی ادبی به پرواز کردن پرنده‌ای تیزبال مانند کرده است: «و تیر دوم را به جانب رومستان انداخت و آن تیر تیز پرواز کرده در نزدیک مسقوqli افتاد» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۲۱۰).

۲-۵- اما فرهنگ، تمرش را برگردانیده به پای علم شاهزاده نوذر آورد و تیر را کشیدند و زخم او را خشک‌بند کرده مرهم انداختند (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۳۴۱).

توضیحات: «این ترکیب در فرهنگ‌ها نیست اما از سیاق جمله چنین برمی‌آید که به معنای جلوگیری از خون‌ریزی (بندآوردن خون) و خشک کردن خون در جای زخم است» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۲۰).
نقد و نظر: برخلاف ادعای آیدنلو این ترکیب در فرهنگ‌ها ضبط شده است: «خشک‌بند: نوعی از علاج زخم که زخم را بدون بستن دواي تر علاج کنند. (غیاث اللغات). مقابل تربند. (آندراج). [...] خشک‌بند کردن: بستن جراحت یا قرحه با دارویی خشک یا جامه خشک. (یادداشت بخط مؤلف): [...] و همه جراحتهای تازه را خشک‌بند کنند و دو روز یا سه روز بسته باید داشت تا چون بگشایند بسته شده باشد. (ذخیره خوارزمشاهی). خاکستر اسفنج زخمی را که در ساعت زده باشند پاشند خشک‌بند کنند زود نیکو سازد. (برهان قاطع)» (دهخدا، ۱۳۷۷، ج. ۹۸۱۶/۷). این ترکیب در قهرمان‌نامه نیز آمده است: «برخواست و به منزل آمد و لباس از بدن بیرون کرده و شسته و سر و روی خود را از خون پاک کرده، از یلمان خنجر آتش گرفته و در سنگی آب گرم کرده و زخم‌های خود را پاکیزه کرد و خشک‌بند زده» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۱۱۶). «و در ساعت فرمود تا جرّاحان را حاضر ساختند و در لحظه زخم خان‌محمد را بخیه کردند و خشک‌بند زدند و مرهم گذاردند» (قصه نوش‌آفرین گوهرتاج، ۱۳۹۲، ص. ۱۵۱).

در آن دشت کوسی که افتاده بود ز خون دلیران خُم باده بود
 فتاده در آن دشت پهن درشت سر ناخراشیده چون خارپشت
 تبرزین به خون یلان گشته غرق چو تاج خروسان جنگی به فرق
 سپرها فتاده همه سرنگون چو کشتی که گردد به دریای خون
 در آن دشت تا سال صد زیر گل همی گرگ تن برد و گفتار دل
 (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۳۴۴).

توضیحات: «بیت نخست را نگارنده در منبعی نیافته است. ابیات دوم تا چهارم را شادروان دکتر صفا به نقل از مجمع الفصحا از شاهنامه هاتفی خرگردی دانسته‌اند؛ ولی در متن مصحح این اثر چنین بیت‌هایی دیده نمی‌شود و مصحح آنها را از همان تذکره مجمع الفصحا در حاشیه آورده‌اند [...]» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۲۰-۹۲۱). **نقد و نظر:** ابیات دوم و سوم از اثر دیگر هاتفی خرگردی جامی، یعنی تیمورنامه است (هاتفی خرگردی، ۱۳۹۷، ص. ۱۸۸، ۱۹۸؛ نیز نک. طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۲۸۰). بیت نخست هم که آیدنلو منبع آن را نیافته، از مثنوی شاه/سماعیل‌نامه سروده قاسمی گنابادی است (قاسمی حسینی گنابادی، ۱۳۸۷، ص. ۲۶۸). همچنین بیت پنجم از گرشاسب‌نامه اسدی طوسی است (اسدی طوسی، ۱۳۵۴، ص. ۴۸).

۲-۷- و نیک مشاهده کرد نظرش بر شداد لعین افتاد که تیغ کشیده بر گرگ جولان سوار گردیده که از صلابتش زهره مبارزان آب می‌شد (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۳۴۴).

توضیحات: «ظاهراً صفت اسب شداد است. اسبی که گرگ‌صفت و به چالاکي و سهمناکی در میدان جولان می‌کند» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۲۱). **نقد و نظر:** به احتمال زیاد «کرگ جولان» صحیح است. معمولاً در متون عامیانه دیوان و جادوگران و همچنین پهلوانان دلیر و تنومند سوار بر کرگدن در میدان نبرد حاضر می‌شوند: «ارزق حرام‌زاده آلات حرب را بر خود مرتب کرده و کرگدن علانی و جولانی بزرگ‌استخوان را تحت مرصع زده، سوار گردید و روی به میدان نهاده» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۱۲۹)؛ «از میان گرد و دل گرد، هشتاد علم نشانه هشتاد هزار کرگدن سوار نمودار شد و در پیشاپیش ایشان، جوانی با سی و شش ارش قد و قامت در بالای کرگدن بزرگ‌استخوانی سوار شده که زمین و زمان به مردی و دلاوری او گواهی می‌دادند (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۱۵۶). در روایت شاهنامه نقالان طورک، جد گرشاسب یل «کرگ بحری یکه شاخ شش پای» را به چنگ می‌آورد (زیری، ۱۳۹۶، ج. ۳۴۷/۱). در ادامه همین روایت، این مرکب بحری به دست گرشاسب یل افتاده (زیری، ۱۳۹۶، ج. ۶۵۳/۱) و سرانجام در زیر یک گهتر کشته می‌شود (زیری، ۱۳۹۶، ج. ۷۲۲/۱). همچنین در بعضی از تصاویر چاپ‌های سنگی قهرمان‌نامه، مرکب قهرمان به صورت کرگدنی خال‌دار دیده می‌شود (نک. طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۶۵۴). در احتمالی دیگر «جولان» را می‌توان در معنای «جولانی» در نظر گرفت و ترکیب مدنظر را به صورت «کرگ جولان» خواند. «جولانی» اسبی که در میدان نبرد به تاخت و تاز است. کجا رسد خر باری به اسب جولانی؟ (به نقل از دهخدا)؛ کنایه از هر مرکب تاخت و تاز کننده.

۲-۸- سام نگاه کرده دشتی پهن دید که قاف تا قاف کشیده سبز و خرم و چشمه‌های بسیار و باغی دید که در واقع ساخته‌اند (؟) و در میان باغ/یوانی دید ساخته‌اند (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۳۵۲).

توضیحات: «معنای درست و دقیق این واژه در این جمله برای نگارنده مبهم است» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۲۱). **نقد و نظر:** گزاره مزبور را به دو صورت می‌توان تفسیر کرد: ۱- «واقع» در معنای «واقع» به کار رفته که منظور از آن عالم خواب و رؤیا است. باغ آن قدر زیبا بود که سام تصور کرد آن را در خواب می‌بیند و حقیقت ندارد. «قصه سام بشنو که در واقع سام را تعریف زال کردند» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۳۷۰). ۲- منظور از «واقع» میان و وسط چیزی است. درست و عدل باغ را در وسط بیابان ساخته بودند. صورت دیگری از این تعبیر «در میان عدل» یا «در میان حقیقی» است. «چون به دران رفتند، در میان عدل آن حجره، چاه عمیقی به نظر ایشان درآمده» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۳۲۵)؛ «و در میان حقیقی آن صحرا گنبدی مشاهده کرد که دور آن گنبد را با خشت طلا فرش کرده بودند» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۳۱۹)؛ و در میان حقیقی آن درخت خانه بسیار عظیمی به نظر ایشان درآمد که گویا قلعه گلستان ارم است (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۳۵۶). ۲-۹- سام گفت حمّال نیستم که غراب را در زیر بغل او تاخت سر دست بگرفت و ضربگه ضربی (۴) دارشمشاد را از دست آن نرّه دیو بیرون آورد (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۳۵۲).

توضیحات: «چنین ترکیبی در فرهنگ‌ها نیست. شاید در معنای «دسته دار شمشاد» است» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۲۱). **نقد و نظر:** این ترکیب چند بار در قهرمان‌نامه طرسوسی آمده است: «[...] و سر چندین کس را با سر کهیال بریده و به گردن شکارگر آویخته و ضربگه ضربی از میان لشکر به در رفته و به لشکر هوشنگ‌شاه رفتند» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۱۷۲)؛ «بهرام دست انداخته، گلوگاه نیزه او را گرفت و ضربگه ضربی درآورده، بر سینه‌اش زده که از پشتش به در رفت» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۱۸۶)؛ «سرو خرامان با همان خنجر کشیده رو به ایشان گذاشته و چند نفر را به قتل رسانیده، ضربگه ضربی از میان ایشان به در رفته» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۲۱۰). پارساطلب، مصحح کتاب، درباره آن نوشته است: «از شواهد در متن حاضر دریافت می‌شود که «ضربگه ضربی» در اینجا نقش قیدی دارد و در معنای «به فاصله زدن یک ضربه بر ضرب، به یک طرفه‌العینی» به کار رفته است» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۴۳۵؛ نیز نک. پارساطلب، ۱۴۰۳، ص. ۲۳۵).

۲-۱۰- آن دیو ملعون چون این بشنید بر درگاه نگاه کرد سام را ندید. آتش غضبش زبانه کشید و بغرید مثل رعد آسمان برجست روی گریبان فرهنگ را به نوعی گرفت که از تک زمین برداشت و رنگ از روی حضار مجلس به در رفت (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۳۶۳).

توضیحات: «تک زمین: سطح زمین» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۲۲). **نقد و نظر:** «تک» در فرهنگ‌های لغت به معنای «بُن، تَه، قعر، عمق و ژرفای چیزی» است. (نک. دهخدا، ۱۳۷۷، ج. ۶۸۹۶/۵). «دید که چاهی پیدا شد و در تک چاه نگه کرد، آواز حزین شنید که یکی می‌گفت ای قادر بر کمال و ای خداوند لایزال، قدرتی بنما که مرا ازین بلا بازرهانی» (بیغمی، ۱۳۹۷، ص. ۱۲۴). با توجه به قرینه «آسمان» و همچنین گزاره «گریبان فرهنگ را به نوعی گرفت»، به نظر می‌رسد که راوی قصد مبالغه داشته و می‌خواهد بگوید که دیو، فرهنگ را بسیار بالا برد؛ به گونه‌ای که زمین از فضا و مکانی که دیو قرار داشت، همچون عمق و تکی دیده می‌شد. همچنین می‌توان قائل به این فرض شد که دیو در یک رفتار آیینی، چنانکه در داستان اکوان و رستم نیز ملاحظه می‌شود، فرهنگ را با مقداری از خاک زمین بلند کرد؛ به گونه‌ای که در زمین گودالی عمیق به وجود آمد.

۱۱-۲- شاه منوچهر فرمود تا سام را پیشواز کردند تا داخل بارگاه شد بالای تخت پهلوانی نشست. شاه منوچهر از رنج راه رسید و سام دعا کرد (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۳۸۳).

توضیحات: «از رنج راه رسیدن: پرسیدن از خستگی و دشواری راه» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۲۲). نقد و نظر: ضبط نسخه با آنچه مصحح ضبط کرده، تفاوت دارد: «شاه منوچهر سام از راه رنج رسید». ظاهراً در اصل نسخه کلام این گونه بوده است: شاه منوچهر سام را از راه رنج پرسید. در همین طومار آمده است: «رستم بر روی تخت نشست و حضرت سلیمان رستم را از راه رنج پرسید» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۸۲۷)؛ «پادشاه دانست که او رستم است برخاست استقبال کرد از پیش دروازه به رستم دعا و ثنا کرد از رنج راه پرسید» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۴۵۷).

۱۲-۲- شاه پسرش را به رستم سپرد سیاوخش را برداشته و زابل برد و بر او ترتیب کرد و سپاهیگری تعلیم نمود (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۴۸۶).

توضیحات: «ترتیب کردن: اگر ضبط نسخه درست باشد و احتمالاً «ترتیب» نباشد، یعنی: مقدمات پروردن او را فراهم کردن» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۲۸). نقد و نظر: «ترتیب کردن» در همین معنایی که آیدنلو پیشنهاد داده، در داستان زاده شدن زال شاهد دارد و ویژگی سبکی راوی یا کاتب طومار است: «و مرا فرمود که امر حق تعالی چنین است که فرزند خود را از آشیان سیمرغ بیاوری که او را سیمرغ به امر الله ترتیب کرده است و فرزند تو عاقل و کامل است» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۳۷۳-۳۷۴)؛ این ترکیب در چند جای دیگر از طومار حاضر نیز آمده که مصحح واژه «ترتیب» را به حاشیه برده و به جای آن «ترتیب» ضبط کرده است: «و گفت ای دختر رای هند امر حق تعالی چنین است که فریدون را به من سپاری تا من او را ترتیب کنم» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۱۹۸)؛ «غم مخور و اندیشه در دل راه مده که پادشاه هفت کشور فریدون فرخ خواهد بود تا مدت پانزده سال من ترتیب کنم» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۱۹۹)؛ «پس فرمود او را به دایه خوب سپردند و دایه ترتیب می کرد تا بزرگ شد» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۲۱۲).

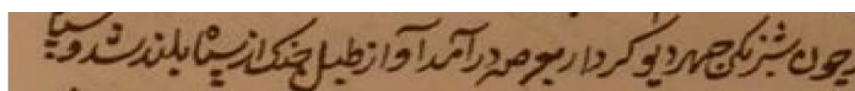
۱۳-۲- لشکر سرقه هفت کس به میدان آمدند هر یک را یک تیر بزد هر هفت را هلاک کرد. صف ترکان بسته شد. سرقه چنان دید می بر لشکر زد. ترکان یک بار هزار کس رو به جانب کیانوش کردند (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۵۲۶).

توضیحات: «دو معنا را برمی تابد: الف) تورانیان در برابر او (کیانوش) صف آراستند. ب) دیگر از صف تورانیان هم‌اوردی به مقابل او نیامد (گویا صف، بسته شد)» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۲۹). نقد و نظر: باید دقت داشت که گزاره مورد نظر تنها در یک معنا به کار رفته است. با شواهدی که در ادامه از طومار شاهنامه نقلان آورده می شود، دریافت می شود که اصطلاح «بسته شدن صف» یا «بند آمدن صف» زمانی به کار می رود که تمامی دلاوران یک لشکر در نبردهای تن به تن اسیر یا کشته شده و از آن لشکر، دلاور صاحب‌نامی دیگر نمانده است که به میدان نبرد بیاید و با حریفان تن به تن به زور آزمایی و نبرد بپردازد. بدیهی است که جنگ پس از این، به صورت مغلوبه و گروهی ادامه می یابد. شواهد از این قرار است: «شندیز چند روز میدان‌داری کرد تا این که صف سپاه ایرانیان بند آمد» (زریری، ۱۳۹۶، ج. ۳/۱۷۱۵)؛ «تا رفته رفته صف سپاه ایرانیان بند آمد» (زریری،

۱۳۹۶، ج. ۲۷۳۶/۴؛ «چون کسی نبود که حریف او باشد صف سپاه بند آمد» (زیرب، ۱۳۹۶، ج. ۲۸۳۹/۴)؛ «تا روزی که صف سپاه ایران بند آمده بود و او می‌خواست جنگ را مغلوبه کند» (زیرب، ۱۳۹۶، ج. ۲۹۳۳/۴؛ نیز بنگرید زیرب، ۱۳۹۶، ج. ۳۰۵۵/۵، ۳۰۹۰/۵، ۳۵۳۲/۵، ۳۶۶۷/۵، ۳۷۷۹/۵).

۱۴-۲- چون شبرنگ چهر دیوکردار به عرصه درآمد آواز طبل جنگ از سپاه بلند شد (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۵۵۲).

توضیحات: «شبرنگ چهر دیو کردار: شب» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۰). صحیح: چون شب زنگی چهر دیوکردار.

تصویر ۲- نسخه خطی طومار نقالی شاهنامه

«سعدان به حرم خود رفت و سام صبر کرد تا سه پاس از شب دیوچهر زنگی کردار گذشت، به هوای مطلوب برخاست، به پای قصر پریدخت آمد» (هفت‌لشکر، ۱۳۷۷، ص. ۷۱).

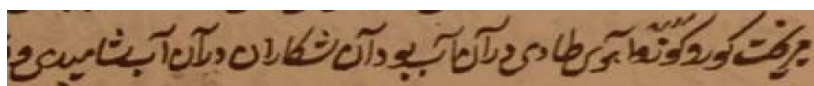
۱۵-۲- و بعد از آن خوان سالار نعمت بیاوردند معده از غذا سر شد از آلایش طعام برداشتند (؟) (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۵۷۷).

توضیحات: «ظاهراً منظور انباشتگی و سنگینی غذا در معده است» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۰). نقد و نظر: باید دقت داشت که در جمله آخر احتمالاً واژه «دست» از قلم کاتب افتاده است. واژه «دست» در جمله مورد بحث و نیز در شواهدی که در ادامه آورده می‌شود، مفید دو معناست: ۱- همراه‌شدن این واژه با مصدرهایی چون «شستن، برداشتن، کشیدن» عبارت کنایی «دست از چیزی شستن/ برداشتن/ کشیدن» را ساخته که میان اجزای آن فاصله افتاده است. این عبارت کنایی به معنای «از چیزی صرف نظر کردن» است. ۲- «دست» در معنای واقعی خود، یعنی جزوی از اندام بدن به کار رفته است و نقش مفعولی دارد. «آلایش طعام» هم در اینجا در معنای آلوده‌شدن دست‌ها و انگشتان بر اثر خوردن طعام است؛ آلایش حاصل از خوردن طعام. در قهرمان‌نامه طرسوسی آمده است: «چون دست از آلایش طعام شستند، هوشنگ‌شاه امر به ساقیان سیمین‌ساق کرد که می لاله‌رنگ به مجلس درآورند» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۱۵۰)؛ «چون شیلان کشیده شد و دلاوران دست از آلایش طعام کشیده، می به گردش درآورده و به می‌کشیدن مشغول شدند» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۱۶۶). همچنین در داستان امیرارسلان نامدار می‌خوانیم: «امیرارسلان با دست خود لقمه به دهان ملکه آفاق می‌نهاد تا سیر شد و دست از آلایش طعام شستند» (نقیب‌الممالک، ۱۳۴۰، ص. ۴۲۱). میرزا برخوردار بن محمود ترکمان در محبوب‌القلوب خود در آداب غذاخوردن می‌نویسد: «بعد از مزاج (کذا) غذا شستن و پاکیزه‌کردن دست‌ها و انگشتان ضرور است؛ زیرا هر که دست از آلایش طعام پاکیزه نسازد شیاطین انگشتانش را بمکند و آن باعث این شود که جراحتهای ناسور در بن ناخن و انگشتان بهم رسد و چرب و نرمی دستش برطرف شود» (فراهی، بی‌تا، ص. ۴۷)؛ بنابراین عبارت مزبور در اصل بدین صورت بوده است: [دست] از آلایش طعام برداشتند.

۱۶-۲- دلاور دست از پی گریبان خفتان دیو کرد دست دیگر بر شاخ وی انداخت قوت کرد گفت یا احدِ قدیم صمدِ فردِ واجب‌التعظیم سر آواز حمدِ خدای کریم برداشت در بالای سر چنانچه هر دو سپاه دیدند (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۵۸۱).

توضیحات: «بانگ نیایش خداوند را سر داد. «سر آواز» به معنای «بانگ و نوا» به کار رفته است» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۱). نقد و نظر: مصحح در پاورقی صفحه ۵۸۱ نیز درباره جمله آخر نوشته است: «کذا. ظاهراً جمله افتادگی دارد». باید دقت داشت جملاتی که در اینجا دلاور بر زبان رانده، مسجع بوده است و در همین طومار و دیگر متون نیز شاهد دارد: «که در این دم سام بغرید و به تندی بگفت یا احد و یا صمد یا فرد واجب‌التعظیم یا بزرگ الله، پس سام قد و قامت تمر تاش را از زمین بر کند و در بالای سر خود بلند گردانید» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۲۸۳)؛ «که قهرمان دلاور خدا را به هزار و یک نام یاد کرده و گفت: احد و قدیم، صمد و فرد، واجب‌التعظیم! و گرز گران را بر سر چنگ درآورده» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۲۲۹)؛ «و بعد از آن خود را مانند شاهین گرسنه بر روی سینه فرهادخان گرفت و به یک دست زیر ذقن و به دست دیگر سر او را گرفته و به قوت درآمده و گفت: احد و صمد و قدیم، فرد واجب‌التعظیم! و سر فرهادخان را مانند سر سگ از قلعه بدن جدا کرده و به جانب لشکر رای برین انداخت» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۲۴۲). از طرف دیگر، فعل «برداشت» مربوط به «سر آواز» نیست بلکه مقدم بر «در بالای سر» شده است؛ بنابراین علائم ویرایشی در جملات مزبور، باید بدین صورت اصلاح شود: یا احدِ قدیم، صمدِ فردِ واجب‌التعظیم، سر آواز حمدِ خدای کریم؛ برداشت در بالای سر چنانچه هر دو سپاه دیدند.

۱۷-۲- و حوضی مشاهده کردند که اکثر در او طلا و نقره قرار داده‌اند به صفت ازدهای کوه شکاوند [...] کوروی گوزن و آهوی طادی (؟) در آن بود آن شکاران در آن آب آشامیدی (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۵۹۶). توضیحات: «کورو: ظاهراً همان کلمه ترکی «کورو» و به معنای «کره» است» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۱). صحیح: گور و گوز[ن].

تصویر ۳- نسخه خطی طومار نقالی شاهنامه

۱۸-۲- سیمرخ گفت باید که سه گاو کوهی بزنی و پوست او را از انبان بیرون کنی و پر آب سازی. هر بار که من سر به جانب تو کنم گوشت گاو و چنگی آب بر من دهی (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۶۰۳). توضیحات: «انبان: در این جمله معنای چندان دقیق و محصلی ندارد. شاید به معنای «شکم» است و سیمرخ می‌گوید پوست گاو را از شکم (مجازاً: تن) آن جدا کنی» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۱). نقد و نظر: برای رسیدن به معنای درست عبارت لازم است در ابتدا اجزای آن به دقت بررسی شود؛ در لغت‌نامه دهخدا ذیل «بیرون کردن» آمده است: «بیرون کردن پوست؛ سلخ. کندن پوست. باز کردن پوست. جدا کردن پوست از اندام:

باز لگدکوبشان کنند همیدون پوست کنند از تن یکایک بیرون

منوچهری.

آنگاه بهرام بفرمود تا پوست او بیرون کردند و بکاه بیاگندند (فارسنامه ابن‌البختی ص ۶۵)» (دهخدا، ۱۳۷۷، ج. ۵۱۹۶/۴). «از» در معنای «به» به کار رفته است که در همین طومار چند شاهد مثال دارد: «افراسیاب آواز او را شنید برآشفست گرسیوز را فرمود که برو او را از پرده بیرون کن و چندان از شکم او بزن بچّه او ضایع شود که من از بیخ سیاوخش درخت نمی‌خواهم که در دنیا بماند مبدا صاحب تاج شود» (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۵۲۰)؛ «در حال فرمود نامه انشا کردند و سخن‌های بد و درشت از نامه قید کردند و به دست رافع داد روانه قنوج کرد» (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۵۹۰)؛ «بیجن شیردل مناجات به درگاه قاضی الحاجات کرد و قوّت نمود بند دستش را پاره کرد و حربه از دست جلّاد دیو بود گرفت چنان بر سرش زد که تا کمر بشکافت» (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۶۰۲). جالب اینجاست که مصحّح در مقدمه کتاب به این ویژگی سبکی طومار اشاره کرده است (نک. طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۱۰۷). «انبان» نیز در این عبارت مجاز نبوده و در معنای اصلی خود آورده شده است: «ظرف چرمی که در آن زاد نگه دارند؛ توشه‌دان؛ کیسه‌ای از پوست گوسفند دباغت‌کرده که درست از گوسفند برآورند» (دهخدا، ۱۳۷۷، ج. ۳۴۳۳-۳۴۳۴). سیمرغ می‌گوید پوست گاوهای کوهی را طوری بکنید که از آنها انبان ساخته شود تا با پُر آب کردن آنها برای رفع تشنگی بهره بجوییم.

۱۹-۲- از چاشتگاه تا ظهر بلند شد پرواز کرد از ظهر تا عصر به شیب آمد و آلا هر بار که گرسنه شدی یک گوشت گاو و یک چنگ آب خورده و تمام قشون را بر جزیره هراک آورد و بال رسید و بر زمین نشست (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۶۰۳).

توضیحات: «بال رسیدن: ظاهراً به معنای پر بستن و آماده فرود شدن است» (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۱). نقد و نظر: «وبال رسیدن» در معنای رنج و دشواری و سختی رسیدن منظور است (نک. دهخدا، ۱۳۷۷، ج. ۲۳۱۱۶-۲۳۱۱۷). سیمرغ بر اثر خستگی حاصل از سختی و دشواری راه، ناگزیر می‌شود که بر زمین بنشیند و به پرواز خود ادامه ندهد. در همین طومار «پسر وبال» آمده که مصحّح در توضیحات درباره آن نوشته است: «فرزندی که سبب رنج و گرفتاری است» (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۴).

۲۰-۲- توس گفت اگر تو ترس می‌کنی عنان مرکب از میدان دور گردان و در شبستان قرار گیر. این بگفت و فریبرز صف‌گیر (?) شدند. لاعلاج مرکب به میدان انداخت (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۶۳۱).

توضیحات: «ظاهراً به معنای از سر ناچاری و درماندگی و به اصطلاح امروزی، رودربایستی. مشابه ساختاری و تا حدودی معنایی این ترکیب در کاربردهای محاوره‌ای معاصر، «جوگیر» است» (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۲). نقد و نظر: «صف‌گیر شدن» صورت دیگری از ترکیب «صف بسته شدن» است. رک. یادداشت ۲-۱۳- در مقاله حاضر. افزون بر این در همین طومار آمده است: «و چهارده پهلوان کیخسرو را مثل گیو و گودرز و توس و گهستم و فرهاد و مانند ایشان گرفته شد و دیگر نامدار نماند» (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۶۶۸).

۲۱-۲- فرزند اسلحه مرا بپوش رخس مرا سوار شو که همین برزوک به میدان آید با منت عمود بر سرش بزن آلا قصد کشتن وی مکن که زنده به دست بیار عجب جوان است با تو برابر است (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۶۳۹).

توضیحات: «محملاً یعنی: به آهستگی و تآنی و مدارا گرز را بر او فرود آور» (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۲). نقد و نظر: با منت عمود: به وسیله عمود؛ با استفاده از عمود بر او ضربه وارد کن و نه سلاح دیگر.

چنانچه «بی‌منت» در معنای «استفاده‌نکردن و کمک‌نگرفتن از چیزی» در نقطه مقابل آن قرار می‌گیرد: «[...] و از فرق سر تا پاشنه پا در میان لعل و جواهر غرق گشته و گرز را در دوش گرفته، بی‌منت رکاب از این خاکدان دهر جستن کرده و خود را در خانه زین گرفت و نهیب به جانور شش پا داده، مانند شعله آتش به جانب اردوی رای برین روانه شد» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۲۲۸).

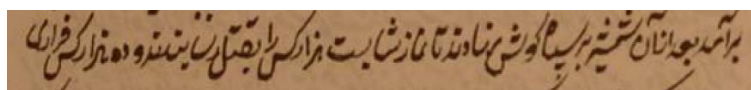
«بگرفتمش رکاب و به زین برنشست و گفت
بی‌منت رکاب ز پی برنشستمش
ایدون ردیف من شو و بر اسب برنشین
چون از پس فریشته پتیاره لعین»
(قائنی، ۱۳۳۶، ص. ۷۱۱).

۲۲-۲- القصه جوانان دست گریبان شدند. چون صبح شد توس مرکب سوار شد طرح کرد از بارگاه بیرون آمد رو به جانب فارس نهاد (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۶۴۶).

توضیحات: «طرح کردن: ترک کردن همراه با خشم و تحقیر» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۲). نقد و نظر: از اصطلاح «طرح کردن» معنای تحقیر چندان دریافت نمی‌شود؛ بلکه بیشتر همان معنای خشم و عصبانیت همراه با آزرده‌گی منظور است. این اصطلاح در قهرمان‌نامه طرسوسی به صورت «دامن طرح دستوری افشاندن» به کار رفته است: «ناهیدبانو تغافل نموده، خواست که با عمه‌اش داخل آن خانه شود که آن ملعونه جادو مانع گردید و نگذاشت. ناهیدبانو دامن طرح دستوری افشاند، آن شب در آن باغ به خواب رفته» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۳۷۹). پارساطلب، مصحح کتاب، درباره این اصطلاح نوشته است: «دامن طرح دستوری افشاندن: دامن خود را به نشانه رخصت و اجازه به حرکت درآوردن و در پی آن روی گردانیدن و رفتن. در اینجا ظاهراً اشاره به رسمی است که در هنگام رخصت و اجازه به جای می‌آورده‌اند. نزدیک به این اصطلاح «دست طرح به دامن زدن» است که در طومار مرشد عباس زیری ملاحظه می‌شود. «و برخاست دست طرحی به دامن زده که برود، زال پرسید: شما را چه شد؟» (زیری، ۱۳۹۶، ج. ۱۲۸۵/۲). «این بگفت و دست طرحی به عطف دامن زده، گفت: این بود نتیجه خدمتگزاری من و پدران من؟ و از دربار خارج شده، سوار رخس رفت جهت زابل» (زیری، ۱۳۹۶، ج. ۱۸۸۶/۳) «و برخاسته، دست طرحی به دامن زده، رفت جهت دژ» (زیری، ۱۳۹۶، ج. ۲۰۰۵/۳). از این شواهد دریافت می‌شود شخصی که خواسته‌هایش اجابت نشده و رنجیده خاطر شده است، به منظور اعراض و روی گردانیدن از شخص مقابل، دست در دامن خود می‌زده و اقدام به حرکت می‌کرده است یا این گونه وانمود می‌کرده که قصد رفتن دارد». (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۴۶۲-۴۶۳).

۲۳-۲- بعد از آن شمشیر بر سپاه گوش نهادند تا نماز شایست (?) هزار کس را به قتل رسانیدند و ده هزار کس فراری شدند (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۶۶۹).

توضیحات: «نماز شایست: ترکیب مبهمی است. شاید ضبط درست نماز «شام» یا «شب» باشد» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۳). صحیح: تا نماز شام [م] بست (: بیست) هزار کس را.

تصویر ۴- نسخه خطی طومار نقالی شاهنامه

۲-۲۴- گفت آدم بدذات آخر به بدی خود گرفتار می‌شود و زبان را بازوی خود بگشاد (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۶۷۹).

توضیحات: «ظاهراً یعنی همزمان با / در حین سخن گفتن حمله کرد (بازو گشود)» (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۳). نقد و نظر: جملهٔ اخیر همان تعبیر مشهور است که مبارزان خطاب به حریف در میدان رزم به کار می‌برند. منظور این است که لاف و گزافه‌گویی کافی است. اگر واقعاً مردانگی داری، دیگر سخن مگو و زور و قدرت خود را نشان بده. در همین طومار آمده است: «رستم گفت زبان ببند و بازو بگشا و بعد از آن ببین» (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۴۰۶). «خود را در برابر لقمان شیرشکار رسانید و نهیب بر جانب لقمان داد که: ای خیره‌سر، چه کرده‌ای که این همه تعریف خود را می‌کنی؟ بگرد تا بگردیم. زبان ببند و بازو بگشا» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۱۸۱)؛ «زبان ببند و بازو بگشا تا بدانم که از مردان عالم چه نشان داری!» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۱۸۲)؛ «برزو گفت: ای خیره‌سر! زبان ببند و بازو گشا» (هفت‌لشکر، ۱۳۷۷، ص. ۲۹۶)؛ بنابراین گزارهٔ مورد بحث را در این جا به دو صورت می‌توان اصلاح کرد: ۱. زبان را ببند، بازوی خود بگشا. ۲. زبان را بست، بازوی خود بگشاد.

۲-۲۵- افراسیاب از رستم بسیار اندیشه‌ناک بود که مبادا از مازندران بیاید فرمود که پرسش قلعه بکنید. دویست هزار ترک از چهار طرف جنگ انداختند و نزدیک شد که قلعه را بگیرند (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۶۸۶). توضیحات: «ظاهراً یعنی بر قلعه بتازید و آن را محاصره کنید» (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۳). نقد و نظر: منظور اصلی افراسیاب در این جا از متن افتاده است. افراسیاب از ترکان می‌خواهد که دربارهٔ وضعیت قلعه و استحکامات و نیروی نظامی آن و نیز میزان آذوقه و دیگر اطلاعاتی که به فتح قلعه کمک شایانی می‌کند، تحقیق و تفحص کاملی انجام بدهند تا قبل از آمدن رستم کار یکسره شود و به درازا نینجامد. از همین روی ترکان پس از انجام این مأموریت و کسب اطلاعات کافی از چهار سوی به قلعه حمله می‌کنند. عبارت «پرسش کردن» در معنای «کسب خبر کردن و اطلاعات به دست آوردن دربارهٔ کسی یا چیزی» در همین طومار به صورت «پرسش فرستادن» شاهد دارد که مصحح در آنجا نیز معنای درست ترکیب را دریافته است: «راوی گوید که سپاه فرامرز بیست هزار کس بود. در آن یک شبانه‌روز از سپاه توران پانزده هزار کس کشته بودند [...] فرامرز برگردید رو به جانب خیمه نهاد و سپاه رو به شهر نهادند شهر را خالی دیدند خراب کردند فرامرز با ده هزار کس پرسش (؟) به رستم فرستاد احوال سرها بر رستم رسید خوشحال شد. سرها که کیانوش آورده بود سفارش کرد که فرامرز را بگو پیش نرود که تا من بیایم» (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۵۲۴). منظور راوی این است که فرامرز از رستم کسب تکلیف کرد یعنی حالا پس از این چه باید بکنیم؟ در ادامه با فرمان رستم مبنی بر پیش رفتن فرامرز، این معنا بهتر دریافت می‌شود. «وقتی که گلباد از پی خسرو رفت و کس به پرسش پیران فرستاد و احوال را به پیران عرض کرد. پیران سه هزار جوان را برداشته از پی گلباد به تعجیل می‌رفت که ناگاه سپاه گلباد پدید شد. چون پیران رسیدند احوال به وی عرض کردند و پیران قهرناک شد گلباد را دشنام داد» (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۵۳۴).

۲-۲۶- کوهکش گفت ای سرت در گردن، فرامرز در میدان کارزار کمند برگردن برزو انداخته کشان کشان آورد (طومار نقّالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۷۰۱).

توضیحات: «نفرین است: سرت در گردنت فرو برود» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۴). **نقد و نظر:** درست است که نفرین و ناسزا در درون این اصطلاح مستتر است؛ اما باید دقت داشت که اصطلاح «سر به گردن کردن»، کنایه از کسی را رهاساختن و هیچ تعهد و مسئولیتی در قبال او نپذیرفتن است. این گزاره در زمانی استفاده می‌شود که پدر یا شخص حامی پس از دیدن رفتاری نابخرد و ناسنجیده و دور از ادب از فرزند و شخص زیر حمایت خود، او را به حال خود رها می‌کند و دیگر هیچ مسئولیتی در قبال رفتار و کردار او نمی‌پذیرد. درواقع پدر یا حامی با گفتن تعبیر «سرت به گردن» شخص رها شده را عاق می‌کند. در بیشتر نمونه‌ها، حریفان در میدان رزم و در جواب کسی که آنها را دعوت به تسلیم می‌کند یا درباره حامی خود بسیار لاف و گزاف می‌گوید، از این اصطلاح استفاده می‌کنند. باید دانست که مصححان متون به دلیل ناشناختگی اصطلاح، در بعضی نمونه‌ها، این تعبیر را که در چند متن طومار شاهنامه آمده است، تحریف کرده یا در نمونه‌های دیگر با حفظ تعبیر، درباره آن توضیحی اشتباه نوشته‌اند (برای اطلاع بیشتر از این اصطلاح و شواهد آن بنگرید به پارساطلب، ۱۴۰۴، ص. ۹۵-۱۱۰).

۲۷-۲- **نقابدار رو به جانب تیمور کرد گفت که فلک را با تو هنوز رازی هست برو که حالا ترا بخشیدم اگر بر این می‌شدم دست ترا می‌بستم. تیمور خروشید و گفت ای نامدار نقابدار بی‌نام [و] نشان مرا فلک نتواند بست. سر در گردنت کرده می‌خواهی که مرا از جنگ برگردانی که در دست من گرفتار می‌شوی بهانه می‌کنی و می‌گریزی** (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۷۲۴).

توضیحات: «سر در گردن کردن: محتملاً به معنای چاره‌اندیشی است» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۴). **نقد و نظر:** همان اصطلاح «سر به گردن کردن» است (رک. یادداشت ۲-۲۶- در مقاله حاضر). تیمور خطاب به نقابدار می‌گوید که تو خود بی‌سروپا هستی و نام و نشان نداری. درواقع اگر قرار به نصیحت و اندرز باشد تو بیشتر لایق آن هستی؛ زیرا اگر تو در دست من گرفتار شوی، کسی را نداری که از تو حمایت کرده و موجبات رهایی تو را فراهم کند.

۲۸-۲- تیمور به هر دو دست خرطوم فیل را بالا فشاند که مجرد برکند. خروش از هر شش سپاه برخاست فیل از پا در افتاد (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۷۲۷).

توضیحات: «ظاهراً در اینجا یعنی: کاملاً» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۴). **نقد و نظر:** «مجرد» در اینجا قید زمان بوده و به معنای «بلافاصله و بی‌درنگ» به کار رفته است. این قید در این معنا معمولاً پس از حرف اضافه «به» آورده می‌شود: «بمجرد ...؛ بمحض ... (یادداشت به خط مرحوم دهخدا): پدر گفت ای پسر بمجرد این خیال باطل شاید روی از تربیت ناصحان بگردانیدن. (گلستان). بمجرد آنکه قدم در منزل نهاد حضرت خواجه او را گفتند ... (انیس الطالین ص ۱۳۸). بمجرد آنکه حضرت خواجه این چنین فرمودند دیگر هیچ یکی از ما آن آوازا نشنودیم. (انیس الطالین ص ۱۴۱). بمجرد آنکه من این سخن بگفتم ... (تاریخ قم ص ۱۸۸). - بمجرد نظر؛ به محض نگاه. (ناظم الاطباء). - بمجرد گمان؛ بمحض گمان. (ناظم الاطباء).» (دهخدا، ۱۳۷۷، ج. ۲۰۳۰۷/۱۳). «می‌جست تا آنکه بوته زهر هلاهل به نظرش درآمد و او را از بیخ برکند مانند زنجبیل. ارمیا با یاران اشارت کرد، هر کدام مقداری برکندند و به دوال پایان دادند. این‌ها به گمان میوه پنداشتند و بخوردند و مجرد

خوردن پاهای ایشان سست شد و هلاک شدند» (قصه مهر و ماه، ۱۳۸۸، ص. ۵۶-۵۷). آیدنلو در همین طومار در جایی دیگر متوجه معنای مجرّد نشده و «مجرّم» را به جای آن در متن ضبط کرده است: «چون به خانه گرشاسب آمد پر سیمرخ را برداشته سوار شد بالای کوه رفت روی خود را به طرف کوه البرز کرد و مجرّم آتش افروخت پر را بر آتش گذاشت» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۷۳۲). در قهرمان‌نامه طرسوسی این قید در همین معنا و بدون حرف اضافه «به» آمده است: «و در آن اثنا نره‌دیوی غرش‌کنان و عربده‌جویان بیاید و بر تو حمله کند. تو همین آدم نقره را مجرّد از زمین کنده به جانب او انداز که او رو به گریز می‌گذارد» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۳۲۱)؛ «که شمشیر قهرمان بر بند دست او آمده، مجرّد قلم شد» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۳۴۶)؛ «تا عطار خبردار شد که تیر بر سینه‌اش آمد که مجرّد از پشت سرش به در رفت و بر دل [زمین] آمد» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۳۹۵).

۲۹-۲ و یک تیری بر کمان پیوست بر بازوی قطمیر زنگی زد که ترازو شد و خون سرخ بر انگشت سیاه شعله کشید (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۷۴۴).

توضیحات: «ترازوشدن تیر: محتملاً یعنی: راست و درست اصابت کردن تیر» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۵). نقد و نظر: در لغت‌نامه دهخدا در مدخل «ترازوشدن» آمده است: «یک سر تیر و نیزه از چیزی گذشتن و ماندن نصفی از آن بطرف کماندار. (غیاث‌الغات). صاحب‌آندراج در ذیل «ترازوشدن تیر از چیزی» آرد: بیرون‌رفتن و گذشتن یک نصف تیر از نشانه، و بر این قیاس ترازوشدن شاخ و مژگان و مانند آن:

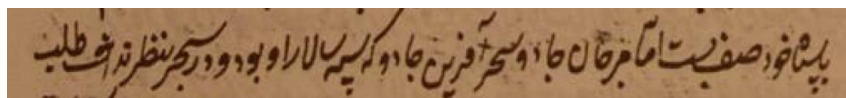
تا اشارت کرده‌ای دل صید ابرو می‌شود
این کمال را تا کشی تیرت ترازو می‌شود
اشرف (از آندراج).

چون کمان هرچند مشت استخوانی گشته‌ایم
می‌شود از جوشن گردون ترازو تیر ما
صائب (ایضاً) «دهخدا، ۱۳۷۷، ج. ۶۵۸۲/۵».

در طومار هفت‌لشکر نیز این تعبیر آمده است: «جهانبخش عمود را برداشت، خواست بر سر او زند که تمور تیر دیگر بر بازوی راست او زد که ترازو شد و خون فرو ریخت و عمود از دستش بر زمین افتاد» (هفت‌لشکر، ۱۳۷۷، ص. ۳۶۵). همچنین در اسکندرنامه نقالی منسوب به منوچهرخان حکیم می‌خوانیم: «الماس در قفای [او] مرکب را برانگیخت که آن ناپاک تیری را بر کمان نهاده برگشت به طرف الماس انداخت تیر بر بازوی او آمده ترازو شد» (منوچهرخان حکیم، ۱۳۸۸، ص. ۱۲۸)؛ «آن ساحر ملعون به صورت گردبادی از زیر تیغ به در رفت نقابدار دلاور به چابکی تیری به جانب او گشاد داد که بر بازوی او خورده ترازو شد» (منوچهرخان حکیم، ۱۳۸۸، ص. ۲۹۲). مصحح اسکندرنامه معنای این تعبیر را در تعلیقات به درستی آورده است: «ترازو شدن تیر: تا نیمه در بدن فرو رفتن» (منوچهرخان حکیم، ۱۳۸۸، ص. ۶۷۸). این تعبیر در قصه حسین کرد شبستری به صورت «ترازوشدن مضراب» مشاهده می‌شود: «حسین مضراب را انداخته و روی شانه او آمد که از آن طرف ترازو شده» (قصه حسین کرد شبستری، ۱۳۹۵، ص. ۲۱۳)؛ «به قدر پنج ساعت در کار جنگ مشغول بودند که آن ولدالزنا در عقب رفته در اثنای برگشتن بی‌خبر مضراب را پرتاب کرده بر بازوی [شاه وردی] خان آمده که از آن طرف ترازو شده [شاه وردی] خان ناله کشید» (قصه حسین کرد شبستری، ۱۳۹۵، ص. ۲۸۷).

۳۰-۲ اما مرجان جادو، سحرآفرین جادو که سپهسالار او بود و در سحر به نظر انداخت طلب کرده به میدان فرستاد (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۷۷۵).

توضیحات: «ظاهراً یعنی: او را به جادو نظر کرده نمود» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۵). صحیح: و در سحر به نظر (:قرینه و مانند) نداشت.

تصویر ۵- نسخه خطی طومار نقالی شاهنامه

«به نظر» در معنای «قرینه و مانند» در جایی دیگر از این طومار آمده است: «و رستم گفت بر این دو مرکب ستم است که به نظر هیچ کدام ندارد» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۷۷۰).

۲-۳۱- تیمور دست کرده قبضه شمشیر او را گرفته از غلاف کشیده بارمان رو به گریز نهاد. پهلوان بر جانب او افکند بر پهلوی او آمد که دو سه غرقه او را شکافت (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۷۷۶).

توضیحات: «دو سه غرقه: محتملاً منظور اندازه فرورفتگی / عمق زخم است» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۶). نقد و نظر: ظاهراً «غرقه» همان واژه ترکی «غبرقه» در معنای پهلوی و دنده است که کاتب در نوشتار حرف «ب» را از قلم انداخته است. این واژه در طومار هفت لشکر در همین معنا آمده است: «برخاسته، ترنجی از طلا در دست داشت به وزن یکصد من، بر پهلوی اسفندیار زد که دو غبرقه او را شکست» (هفت لشکر، ۱۳۷۷، ص. ۴۷۲).

تصویر ۶- نسخه خطی طومار هفت لشکر

صورت‌های املائی دیگر این واژه «قبرغه، قبرقه» است (نک. دهخدا، ۱۳۷۷، ج. ۱۱/۱۷۴۳۴). «بعد از آن بابا گفت که این سیاه شش قبرغه دیده بینا دارد و غیب هم می‌گوید» (قصه حسین کرد شبستری، ۱۳۹۵، ص. ۲۵۶)؛ بنابراین، منظور این است که تیمور با افکندن شمشیر به جانب بارمان، پهلوان تورانی، دو سه دنده او را شکست. ۲-۳۲- جاسوس در بارگاه افراسیاب بود دید که رستم یک دست سرگوش افراسیاب نموده انگشت بر چشم خود گذاشت بیرون آمد (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۸۰۴).

توضیحات: «سر گوش کردن: ظاهراً به معنای تعظیم و احترام و اطاعت است» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۶). نقد و نظر: در لغت‌نامه دهخدا آمده است: «سرگوشی: در گوش کسی آهسته سخن گفتن. (آندراج) (غیاث). [...] سرگوشی کردن؛ نجوی کردن. به خفی رازی گفتن» (دهخدا، ۱۳۷۷، ج. ۹/۱۳۶۱۹). از متن طومار هم دریافت می‌شود که در اینجا منظور از «سر گوش کردن»، محرمانه و به صورت آهسته با یکدیگر سخن گفتن است؛ به گونه‌ای که دو نفر، سر و گوش خود را آنقدر به نزدیک هم آورده‌اند که شخصی دیگر صحبت آنها را نمی‌شنود. مطلبی که در صفحه بعدی طومار آمده است، نظر نگارنده را تأیید می‌کند: «در این وقت جاسوس خبر آورد که نمی‌دانم چه قصه است که این روز رستم یک دست لشکر برداشته و به جانبی به در رفت» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۸۰۵)؛ زیرا رستم یک دست و افراسیاب محرمانه با یکدیگر سخن می‌گفتند و به آواز بلند صحبت نمی‌کردند که جاسوس از مفاد سخن آنان باخبر شود. ظاهراً چند عامل سبب شده است که مصحح در

دریافت معنی گزاره مورد بحث ره به خطا ببرد: ۱- در لغت‌نامه دهخدا در مدخل «سر گوش گرفتن» آمده است: «مص مرکب) مطیع و منقاد شدن. (آندراج) (غیاث):

شیران برهت جمله سرگوش گرفتند تا آهوی شیرافکن تو شیر کمین شد

موسی استرآبادی (از آندراج) (دهخدا، ۱۳۷۷، ج. ۱۳۶۱۹/۹).

۲- گزاره «انگشت بر چشم خود گذاشت» که کنایه‌ای مشهور است و در معنای بی‌چون و چرا حرف کسی را پذیرفتن به کار می‌رود. ۳- جایگاه و مقام افراسیاب و رستم یک‌دست که یکی پادشاه و دیگری سرباز تحت امر اوست. این تعبیر در همین طومار شاهد دیگری نیز دارد: «پس شداد فرمود که طبل جنگ به نوازش درآوردند. سام نیز بفرمود تا طبل جنگ به نوازش درآوردند؛ اما سام دید سرداران با یکدیگر سرگوش می‌زند دغدغه نام دارند. سام نعره بزد که ای سرداران باید که مرا به خدا سپارید که من خود را به خدا سپرده‌ام» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۳۳۷). مصحح در اینجا به درستی این تعبیر را دریافت و در توضیحات درباره آن نوشته است: «سرگوش زدن: ظاهراً یعنی در گوشی و به نجوا سخن گفتن» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۲۰). شاهد مثال اخیر در طومار هفت‌لشکر هم آمده است (نک. هفت‌لشکر، ۱۳۷۷، ص. ۱۲۶-۱۲۷). در قصه‌های هزارویک‌شب نیز، ترجمه عبداللطیف طسوجی، این تعبیر آمده است: «پس از یک سال روزی نورالدین با یاران نشسته بود که وکیل نزد وی آمده به سرگوشی گفت: یا سیدی، از آنچه برحذر بودم پیش آمد، اکنون مساوی یک درم نقد و جنس ندارم. چون نورالدین این سخن بشنید سر به زیر افکند و به حزن و ملالت اندر شد. یاران این معنی دریافتند» (هزارویک‌شب، ۱۳۹۸، ج. ۲۶۱/۱). البته ناگفته نماند که در شاهد اخیر، باوجود تلاشی که گوینده برای پنهان نگه‌داشتن مطلب می‌کند، یاران از مفاد صحبت او باخبر می‌شوند.

۲-۳۳- در میان مغلوبه زال شیردل آن چنان جنگ می‌کرد که دوربین آفرین بر وی می‌گفت (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۸۶۵).

توضیحات: «اگر ضبط درست باشد، ظاهراً یعنی کسی که از دور ناظر نبرد بود» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۸). نقد و نظر: منظور از «دوربین»، «چشم دوربین فلک» است. این گزاره در مواقعی آورده می‌شود که نویسنده سعی دارد با اغراقی شاعرانه، زیبایی و هنر و ویژگی‌های یک شخص را فراتر از حد خود نشان بدهد؛ تا آنجا که روزگار با عمر درازش و فلک با چشم تیزبینش که هیچ چیز از نظرش پوشیده و پنهان نیست، ماندش را به یاد نداشته و ندیده‌اند: «[...] و یک سرهنگی در پیشاپیش ایشان می‌خرامید که چشم دوربین فلک چنین عیاری ندیده و نشنیده» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۱۵۶)؛ «و چون شب شد، عمودی از روی غضب بر سر او زد که بند نقابش گسست و گیسوهای عمبرافشانش، چین چین حلقه حلقه گشته، به دور او فرو ریخت و جمالی مشاهده کردم که چشم دوربین فلک چنین صورتی ندیده بود» (طرسوسی، ۱۴۰۴، ص. ۱۹۷)؛ «خوش جوانی به قوت و قدرتی شد که چشم بیننده روزگار اون چنان جوانی ندیده بود» (هفت‌لشکر، ۱۳۷۷، ص. ۱۹۷)؛ «دید که از اندرون خیمه یک نازنین قدم بیرون گذاشت، مثل و قرینه نداشت و چشم بیننده روزگار چنان مهوش گلعذاری ندیده بود» (هفت‌لشکر، ۱۳۷۷، ص. ۲۷۲).

۲-۳۴- برزین رو به جانب جوانان کرد گفت دلاوران اگر یک یک به میدان رویم ترسم که چون رستم کور کند و کار به کام بهمن باشد پس باید که عنان‌ریز به میدان رویم شاید که این لشکر هزیمت کند. این بگفت نیزه

بر دست پیچیده مرکب به میدان انداخت و از پی برزین جوانان مثل طغیان نوح به میدان فروریختند و مغلوبه شد (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۸۹۶).

توضیحات: «عنان ریز: به تاخت و شتابان» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۹). نقد و نظر: اگرچه از اصطلاح «عنان ریز»، صراحتاً مفهوم «با تندی و شتاب حرکت کردن» دریافت می‌شود (نک. دهخدا، ۱۳۷۷، ج. ۱/۱۶۳۹۱/۱۱)؛ اما این اصطلاح در اینجا می‌تواند به معنای «دوش به دوش هم به صورت مغلوبه و جمعی حرکت کردن» نیز به کار رفته باشد. گزاره‌های «اگر یک یک به میدان رویم» و «مغلوبه شد» مؤید نظر نگارنده‌اند. منظور برزین این است که در جنگ تن به تن حریف دشمن نمی‌شویم و تنها احتمال پیروزی در این نبرد، دسته‌جمعی و گروهی با دشمن جنگیدن است؛ از همین رو است که پس از سفارش او، جوانان تحت فرمانش همگی با هم به میدان می‌روند و از ازدحام و انبوهی آنها گویا طوفان نوح به وقوع می‌پیوندد. علاوه بر مورد اخیر، در جایی دیگر از طومار نیز، این تعبیر آمده است: «تیمور چون این سخن بشنید از مرکب پیاده شد تنگ مرکب قایم کرد اسلحه بر خود مرتب کرده ده هزار جوان اسلحه جنگ پوشیدند و عنان ریز سپاه کافور شدند. از پیش زال و از پس تیمور. لشکر، تیمور را در میان گرفته جنگ مغلوبه شد» (طومار نقالی شاهنامه، ۱۳۹۱، ص. ۹۰۱-۹۰۲). صورت دیگر این ترکیب «جلوریز نمودن» است که در طومارهای نقالی فراوان به کار رفته است: «ناگاه از طرفین طبل یورش فرو کوفتند و جلوریز نموده بر هم ریختند» (شاهنامه هفت‌لشکر، ۱۴۰۰، ص. ۳۵۰)؛ «تا آنکه هر دو سپاه طبل و کوس یورش فرو کوفتند و بر یکدیگر جلوریز نمودند» (شاهنامه هفت‌لشکر، ۱۴۰۰، ص. ۳۵۹).

۳- نتیجه‌گیری

نگارنده در مقاله حاضر با دقت در تعلیقات آیدنلو بر طومار سیاهپوش و بررسی و ارزیابی آنها متوجه شد که بعضی از توضیحات نوشته‌شده در قسمت تعلیقات نیاز به بازنگری و اصلاح دارد. خلاصهٔ این موارد از این قرار است: ۱. مرتضی رخسارش مثل سرابوستان بود یعنی چهره‌اش زیبا و پُر نقش و نگار بود. ۲. در گزاره «پس آن شب برآمد چون آفتاب تاب سر از مشرق برآورد»، واژه «عالم» یا «جهان» از کلام افتاده است: چون آفتاب [عالم/جهان] تاب سر از مشرق برآورد. ۳. در ترکیب «لگه سپر» واژه «ابر» از قلم کاتب افتاده است و منظور «لگه ابر سپر» است که معمولاً در متون به صورت «ابر سپر» (اضافهٔ تشبیهی) مشاهده می‌شود. ۴. راوی یا کاتب حالت پیچ‌وتاب خوردن تیر را به شخصی ترسان و نالان مانند کرده است. ۵. ترکیب «خشک‌بند» در فرهنگ‌ها ضبط شده است و منظور از آن بستن جراحت با دارویی خشک یا جامهٔ خشک است. ۶. مأخذ ابیات صفحهٔ ۳۴۴ طومار، تیمورنامهٔ هاتفی جامی، شاه/سماعیل‌نامهٔ قاسمی گنابادی و گرشاسب‌نامهٔ اسدی طوسی است. ۷. «گرگ جولان» اشتباه بوده و «کرگ جولان» صحیح است. معمولاً در متون عامیانه دیوان و جادوگران و همچنین پهلوانان دلیر و تنومند سوار بر کرگدن در میدان نبرد حاضر می‌شوند. ۸. واژه «واقع» را در اینجا به دو صورت می‌توان تفسیر کرد: «واقع» در معنای «واقعه» به کار رفته که منظور از آن عالم خواب و رویا است. منظور از «واقع» میان و وسط چیزی است. ۹. «ضربه ضربه» در اینجا نقش قیدی دارد و در معنای «به فاصلهٔ زدن یک ضربه بر ضرب، به یک طرفه‌العینی» به کار رفته است. ۱۰. «تک» در فرهنگ‌های لغت به معنای «بُن، تَه، قعر، عمق و ژرفای چیزی» است. ۱۱. «از رنج راه رسیدن» ظاهراً در اصل نسخه به صورت از «راه‌رنج پرسیدن» بوده است. ۱۲. «ترتیب کردن» در معنای مقدمات پروردن را فراهم کردن، ویژگی سبکی راوی یا کاتب طومار است. ۱۳.

اصطلاح «بسته‌شدن صف» یا «بندآمدن صف» زمانی به کار می‌رود که تمامی دلاوران یک لشکر در نبردهای تن به تن اسیر یا کشته شده و از آن لشکر، دلاور صاحب‌نامی دیگر نمانده است که به میدان نبرد بیاید و با حریفان تن به تن به زورآزمایی و نبرد بپردازد. ۱۴. «شبرنگ چهر دیو کردار» اشتباه بوده و «شب زنگی چهر دیوکردار» صحیح است. ۱۵. در جمله «از آرایش طعام برداشتند»، واژه «دست» از قلم کاتب افتاده است: [دست] از آرایش طعام برداشتند. ۱۶. گزاره «یا احد قدیم صمد فرد واجب‌التعظیم سر آواز حمد خدای کریم» مسجّع است و با علائم ویرایشی باید اصلاح شود. ۱۷. «کوروی گوزن» اشتباه بوده و «گور و گوزن» صحیح است. ۱۸. منظور سیمرخ از گزاره «باید که سه گاو کوهی بزنی و پوست او را از انبان بیرون کنی و پر آب سازی» این است که پوست گاوهای کوهی را طوری بکنید که از آنها انبان ساخته شود تا با پر آب کردن آنها برای رفع تشنگی بهره بجویم. ۱۹. «بال رسیدن» اشتباه بوده و «وبال رسیدن» در معنای رنج و دشواری و سختی رسیدن منظور است. ۲۰. «صف‌گیر شدن» صورت دیگری از ترکیب «صف بسته شدن» است. ۲۱. «با منت عمود» یعنی با استفاده از عمود بر او ضربه وارد کن و نه سلاح دیگر. ۲۲. از اصطلاح «طرح کردن» معنای تحقیر چندان دریافت نمی‌شود؛ بلکه بیشتر همان معنای خشم و عصبانیت همراه با آزرده‌گی منظور است. ۲۳. «نماز شایست» اشتباه بوده و «نماز شام» [بست (: بیست) هزار کس را] صحیح است. ۲۴. گزاره «و زبان را بازوی خود بگشاد» همان تعبیر مشهور است که مبارزان خطاب به حریف در میدان رزم به کار می‌برند. منظور این است که لاف و گزافه‌گویی کافی است. اگر واقعاً مردانگی داری، دیگر سخن مگو و زور و قدرت خود را نشان بده. ۲۵. عبارت «پرسش کردن» در معنای کسب خبر کردن و اطلاعات به دست آوردن درباره کسی یا چیزی به کار رفته است. ۲۶. اصطلاح «سر به گردن کردن»، کنایه از کسی را رها ساختن و هیچ تعهد و مسئولیتی در قبال او نپذیرفتن است. ۲۷. همان اصطلاح «سر به گردن کردن» است و معنای چاره‌اندیشی ندارد. ۲۸. «مجرّد» در اینجا قید زمان بوده و به معنای «بلافاصله و بی‌درنگ» به کار رفته است. ۲۹. «ترازوشدن تیر» به معنای بیرون رفتن و گذشتن یک نصف تیر از نشانه است. ۳۰. «به نظر انداخت» اشتباه بوده و «به نظر نداشت» صحیح است. «به نظر» در این طومار در معنای قرینه و مانند به کار رفته است. ۳۱. «غرقه» همان واژه ترکی «غَبْرُقَه» در معنای پهلوی و دنده است که کاتب در نوشتار حرف «ب» را از قلم انداخته است. ۳۲. منظور از «سر گوش کردن»، محرمانه و به صورت آهسته با یکدیگر سخن گفتن است. ۳۳. منظور از «دوربین»، «چشم دوربین فلک» است. ۳۴. از اصطلاح «عنان‌ریز»، علاوه بر مفهوم «با تندی و شتاب حرکت کردن» در اینجا معنای «دوش به دوش هم به صورت مغلوبه و جمعی حرکت کردن» نیز دریافت می‌شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. از توضیحات جمشید صداقت‌نژاد، فراهم‌آورنده و مؤلف طومار کهن شاهنامه فردوسی، دریافت می‌شود که قدیم‌ترین طومار تاریخ‌دار مربوط به سال ۱۱۲۲ق. است: «استاد حسین عارفی به نقل از علی‌اصغر صفائی در طوماری که به سال ۱۱۲۲ هجری قمری در عهد سلاطین صفویه نوشته شده، ادامه این داستان شیرین را چنین به رشته تحریر درآورده است» (صداقت‌نژاد، ۱۳۹۷، ص. ۶۶). براساس این مطلب، قدمت طومارهای تاریخ‌دار به ۱۳ سال قبل از کتابت طومار بدرالدین سیاه‌پوش برمی‌گردد. ناگفته نماند اگر تاریخ‌دار بودن طومار را ملاک قرار ندهیم، طومار بحرالتواریخ که وارس بخارایی آن را در نیمه دوم قرن ۱۱ هجری و حدوداً نیم قرن قبل از طومار نقالی شاهنامه در فراود تنظیم کرده است، کهن‌ترین طومار جامع محسوب می‌شود.

منابع

- ارژنگی، کامران (۱۳۹۷). نگاهی انتقادی به شیوهٔ تصحیح طومارهای نقالی شاهنامه. *ایران نامگ*، ۳(۴)، ۱۴۷-۱۰۷. <https://www.irannamag.com/article>
- اسدی طوسی، علی بن احمد (۱۳۵۴). *گرشاسب‌نامه* (حبیب یغمائی، مصحح). کتابخانهٔ طهوری.
- بیغمی، محمد (۱۳۹۷). *حماسهٔ بهمن‌شاه‌نامه* (ادامهٔ روایت داراب‌نامه، مجلد چهارم) (میلاد جعفرپور و حسین اسماعیلی، مصححان). علمی و فرهنگی.
- پارساطلب، عباس (۱۴۰۳). درنگی بر نوادر لغات و اصطلاحات قهرمان‌نامهٔ ابوطاهر طرسوسی. *کهن‌نامهٔ ادب پارسی*، ۱۵(۲)، ۲۲۱-۲۵۰. <https://doi.org/10.30465/cpl.2024.9481>
- پارساطلب، عباس (۱۴۰۴). بررسی اصطلاح ناشناختهٔ «سرت به گردن» در طومارهای نقالی شاهنامه. *متن‌شناسی ادب فارسی*، ۱۷(۴)، ۹۵-۱۱۰. <https://doi.org/10.22108/rpl.2025.144582.2437>
- جعفری (قنوتی)، محمد (۱۳۹۷). نقد و بررسی دو طومار نقالی (بخش نخست). *جهان‌کتاب*، ۲۳(۹ و ۱۰)، ۱۶-۱۳. <http://noo.rs/HLec1>
- دبیرسیاقی، محمد (۱۳۹۲). چند پیشنهاد دربارهٔ مقاله «طرح چند نکته و دشواری واژگانی کهن‌ترین طومار نقالی». *نامهٔ فرهنگستان*، ۵(۶)، ۳۶۶-۳۶۷. <http://noo.rs/kUdT1>
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). *لغت‌نامه* (۱۶ ج). انتشارات دانشگاه تهران.
- زریری، مرشد عباس (۱۳۹۶). *شاهنامهٔ نقالان* (۵ ج) (جلیل دوستخواه، مصحح). ققنوس.
- شاهنامهٔ هفت‌لشکر (۱۴۰۰). (محمد جعفری قنوتی و زهرا محمدحسینی صغیری، مصححان). خاموش.
- طرسوسی، ابوطاهر (۱۴۰۴). *قهرمان‌نامه* (داستان قهرمان قاتل) (عباس پارساطلب، مصحح). بنیاد موقوفات افشار.
- صداقت‌نژاد، جمشید (۱۳۹۷). *طومار کهن شاهنامهٔ فردوسی*. دنیای کتاب.
- طومار نقالی شاهنامه* (۱۳۹۱). (سجاد آیدنلو، مصحح). به‌نگار.
- فراهی، برخوردار بن محمود ترکمان (بی‌تا). *محبوب‌القلوب یا شمس و قهقهه*. انتشارات کتابفروشی بارانی.
- قآنی، میرزا حبیب‌الله (۱۳۳۶). *دیوان حکیم قآنی شیرازی* (محمدجعفر محبوب، مصحح). امیرکبیر.
- قاسمی حسینی گنابادی، محمدقاسم (۱۳۸۷). *شاه‌اسماعیل‌نامه* (جعفرشجاع کیهانی، مصحح). فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- قصهٔ حسین کرد شبستری (۱۳۹۵). (ایرج افشار و مهران افشاری، مصححان). چشمه.
- قصهٔ مهر و ماه (۱۳۸۸). (محمدحسین اسلام‌پناه، مصحح). چشمه.
- قصهٔ نوش‌آفرین گوهرتاج (۱۳۹۲). (دکتر اولریش مارزلف، مصحح). به‌نگار.
- منوچهرخان حکیم (۱۳۸۸). *اسکندرنامه* (از فرنگ تا هندوستان) (علیرضا ذکاوتی قراگزلو، مصحح). سخن.
- نقیب‌الممالک، محمدعلی (۱۳۴۰). *امیر ارسلان* (محمدجعفر محبوب، مصحح). سازمان کتاب‌های جیبی.
- هاتفی خرگردی، عبدالله بن محمد (۱۳۹۷). *تیمورنامه* (دکتر حسن بساک و محمدرضا قاسم‌زاده شان‌دیز، مصححان). طنین قلم.

هزارویک‌شب (۱۳۹۸). (عبداللطیف طسوجی، مترجم، ج. ۱). نگاه.

هفت‌لشکر (طومار جامع نقالان) (۱۳۷۷). (مهران افشاری و مهدی مداینی، مصححان). پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

References

- Arzhang, K. (2018). A Critical look at the method of correcting shahnameh naghali scrolls. *Iran Namag*, 3(4), 107-147. <https://www.irannamag.com/article> [In Persian]
- Asadi Tusi, A. (1975). *Garshasb-Nameh* (H. Yaghma'I, Ed.). Tahouri Library. [In Persian]
- Beyghami, M. (2018). *Epic of Bahman Shahnameh* (M. Jafarpour and H. Esmaili, Eds.). Scientific and cultural. [In Persian]
- Dabirsiāqi, M. (2013). Some suggestions about the article "The plan of some points and lexical difficulties of the oldest naghali scroll". *Nameh-ye Farhangestan*, (5-6), 366-367. <http://noo.rs/kUdT1> [In Persian]
- Dehkhoda, A. (1998). *Dictionary (16 vols)*. Tehran University Publications. [In Persian]
- Farāhi, B. (n.d). *Mahboob-al Gholoob*. Barani Bookstore Publications. [In Persian]
- Ghasemi Gonabadi, M. (2008). *Shah Ismail Nameh* (J. Keyhani, Ed.). Persian Language and Literature Academy. [In Persian]
- Haft Lashkar* (1998). (M. Afshari and M. Madayeni, Eds.). Research Institute of Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Hātefi, A. (2018). *Timur-nāma* (H. Bassak and M. Ghasemzade shandiz, Eds.). Tanin-e Ghalam. [In Persian]
- Jafari Ghanavati, M. (2018). Review of two naghali scrolls (Part One). *Jahan-e Ketab*, 23(9-10), 13-16. <http://noo.rs/HLec1> [In Persian]
- Manouchehr Khan Hakim. (2009). *Eskandarnameh* (A. Zakavati Gharagozlou, Ed.). Sokhan. [In Persian]
- Naqqali Scroll of Shahnameh* (2012). (S. Aidenlu, Ed.). Behnegar. [In Persian]
- Naqīb-al-mamālek, M. (1961). *Amir Arsalān* (M. J. Mahjūb, Ed.). Pocket Books Organization. [In Persian]
- One Thousand and one nights* (2019). (A. Tasoji, Trans.). Negah. [In Persian]
- Parsatalab, A. (2024). A Debate on the words and expressions of the Tarsusi's Qahramān-nāmāh. *Classical Persian Literature*, 15(2), 221-250. <https://doi.org/10.30465/cpl.2024.9481> [In Persian]
- Parsatalab, A. (2025). Investigating the unknown term "Sarat b-e Gardan" in Shahnameh scrolls. *Textual Criticism of Persian Literature*, 17(68), 95-110. <https://doi.org/10.22108/rpl.2025.144582.2437> [In Persian]
- Qā'āni Širāzi. (1957). *Divān-e Ḥakim Qā'āni Širāzi* (M. J. Mahjub, Ed.). Amirkabir. [In Persian]
- Shahnameh Haft Lashkar* (2021). (M. Jafari Ghanavati & Z. Mohammad Hassani Saghiri, Eds.). Khamoosh. [In Persian]
- Tarsusi, A. (2025). *Qahramān-nāmāh* (A. Parsatalab, Ed.). Afshar Endowment Foundation. [In Persian]
- Sedaghatnejad, J. (2018). *The ancient scroll of Ferdowsi's Shahnameh*. Donya-ye Ketab. [In Persian]
- The Story of Hossein Kurd Shabestari* (2016). (I. Afshar and M. Afshari, Eds.). Cheshmeh. [In Persian]
- The story of "Mehr and Māh"* (2009). (M. Eslam-Panah, Ed.). Cheshmeh. [In Persian]
- The story of Nushāfarin Gowhartāj* (2013). (U. Marzolph, Ed.). Behnegar. [In Persian]
- Zariri Isfahani, A. (2017). *Shahnameh-e Naqalan* (5 vols) (J. Dostkhah, Ed.). Qoqnoos. [In Persian]